

Huizen van ontucht: het bordeel in Gent in de Nieuwe Tijd

Barbara Vos

Inleiding

Met ons artikel *Meisjes van plezier: de prostituees in Gent op het einde van de achttiende eeuw* (in *Van Mensen en Dingen* nr. 3-4 van 2007) is nog lang niet alles over de prostitutie gezegd. Daarom bieden we in dit artikel een kijk op de bordeelhouders en de bordelen in Gent op het einde van het Ancien Regime. Onze belangrijkste bron is de anekdotische informatie uit de processtukken van de Gentse schepenbank uit de periode 1775-1795. Dankzij dit gevarieerde materiaal kunnen we een antwoord vinden op verschillende facetten van de georganiseerde prostitutie. Wie waren de Gentse bordeelluitbaters? Op welke manier kwamen ze aan hun geld? Wanneer kwamen ze in aanraking met de rechtbank? Hoe was hun relatie tot de prostituees die voor hen werkten? Wie waren hun klanten?

1. Wetgeving

De meest voor de hand liggende bron die een historicus kan raadplegen in het onderzoek naar de criminaliteit, is de wetgeving. Welke regels vaardigden de overheden uit? Wat de prostitutie betreft, weten we dat ze in Gent formeel was verboden. In de middeleeuwen werd ze wel toegelaten buiten de vesten: op de Overschelde, de Groenenbriel en in de buurt van de Houtlei. ⁽¹⁾ Deze buurten genoten dan ook een slechte reputatie. Vanaf 1531 werd de prostitutie ook al verboden op de Groenenbriel, aangezien ze de geestelijke instellingen op die plaats te veel last bezorgde. ⁽²⁾ De schepenen van Gent bepaalden dat “*Vaenvrouwen, weerdinnen, lichte meyssens oft vrouwen [moesten verhuizen] omme dat den dienst gods diemen bij daghe ende bij nachte doet binnen diversche cloosters conventen ende godshuusen staenden ten groenen briele ende daeromtrent grootelicx verachttert werdt, bijder onghereghelhede beroerte ende onghestichteijt daghelicx ghebuerende bijden heerbeerghen bordeelen ende lichten levene van den persoonen aldaer woonende*”. ⁽³⁾

De lokale overheid weerde de prostitutie uit de binnenstad, althans officieel. Clandestien is de prostitutie nooit helemaal uit het stadsbeeld verdwenen. Tussen 1350 en 1602 volgde het ene repressieve voorgebod het andere op. De bordelen bleven echter nooit lang weg. Waar een oneerlijk huis de deuren sloot, opende op een andere plek een nieuw huis van ontucht zijn deuren. Op sommige tijdstippen

1. Zie ook LEONARD, (C.). *De status en de positie van de Gentse vrouw in de XIVe en XVe eeuw. Een juridische en sociale benadering*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1967.

2. Zie ook TRIEST, (M.) en GILS, (L.). *Seksueel spel en overspel: Prostitutie in de zeventiende eeuw*. In: *Streven*, 2005, nr. 4, p. 33.

3. SAG, Reeks 93, reg. BB, P 141v^o, geciteerd in: DE MECHELEER, (L.) (red.). *Van badhuis tot eroscentrum: Prostitutie en vrouwenhandel van de middeleeuwen tot heden*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1995, p. 25.

trachtten de stedelijke autoriteiten een voorbeeld te stellen. Vanaf 1541 werden razzia's georganiseerd. De prostituees en bordeelhouders werden op een schandwagen gezet en afgevoerd tot aan de Braambrug (nu de Brabantbrug). Op die plaats begon het gedoogkwartier Overschelde en werden ze afgezet. (4) De talrijke herhalingen van de voorgeladen wijzen op het feit dat ze niet zomaar door de bevolking werden nagevolgd. (5)

Een voorbeeld van een dergelijke razzia tijdens onze onderzoeksperiode, vond plaats in 1785. Een document tussen de procesdossiers van dat jaar berichtte dat verschillende vrouwen 's avonds voor onrust zorgden in de Gentse straten. Het stadsbestuur kreeg immers meerdere klachten. Er werd gesteld dat "*menighvuldighe vleeschelycke conversatien op de publike straeten binnen dese voornoemde stad door suspecte vrouwpersonen*" werden bedreven. Men vermoedde dat de betrokken prostituees vreemdelingen waren. De grote bekommernis van de overheid was het feit dat jonge kinderen 's avonds terug kwamen van de academie (of van elders) en geconfronteerd werden met de losbandigheid op straat. Ze "*souden connen worden bedorven ende voor altijt hunne gesonthyd souden connen worden benomen*". Het stadsbestuur besloot dat de vrouwen die deze "quaede exempelen" en schandalen veroorzaakten, moesten worden opgepakt. (6)

2. Tuchtmaatregelen

De volgende aanwijzing die ons naar meer informatie over de bordeelhouders leidt, is de bestraffing. In de literatuur vinden we er verschillende terug.

In de eerste plaats is er de verbanning. Dit hield in dat de bestrafte persoon het grondgebied van de stad en haar banmijl moest verlaten. Men mocht zich onder geen beding nog in de stad vertonen. Ook personen die onderdak verschaften aan bannelingen riepen een straf van de rechtbank over zich heen. In het 'ballinboek' van Gent, dat bewaard werd voor de periode 1472-1537, werden alle bannelingen uit Gent opgetekend. Verbanningen werden doorgaans geassocieerd met het herstellen van de openbare orde, en ook overspel en bordeelexploitatie vielen onder deze noemer, zo stelde M. Naessens. (7) Uiteraard was er vaak sprake van banbreuk. In één van de Gentse processen zien we bijvoorbeeld dat de verhoorder een ondervraagde prostituee, Marie Rossel, er op wees dat ze had beloofd dat ze de stad niet meer zou binnenkomen en dat ze deze belofte had verbroken. (8)

Een tweede straf die volgens de literatuur dikwijls voorkwam bij veroordeelde bordeeleigenaars of -uitbaters, was het verplicht verhuizen naar een andere buurt. Het bordeel moest van de eerbare buurt migreren naar straten waar prostitutie werd gedoogd. De bordeelhouders kregen een (of meerdere) aanmaningen om te vertrekken. Bij

4. VAN DURME, (L.). Het naamkaartje Venus: Toponymische getuigenissen voor het Gentse Kwartier en omgeving. In: LAMARCQ, (D.).(red.). *Laureaten van de Frans De Potter - Jan Broeckaertprijs: Luc Van Durme (2002) en Leo Pée (2003)*. Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis. Reeks 1, Laureaten, nr. 1 Op. Cit., pp. 31-32.
5. DE MECHELEER, (L.). Op. Cit., p. 25.
6. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 296.
7. NAESSENS, (M.). Wat bordeelmadammen ons kunnen leren over het metier. In: *Handelingen der maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent*, 2004, nr. 58, Art. Cit., pp. 152-153.
8. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 294A.

het niet naleven ervan volgde een echte veroordeling, zoals een verbanning of het betalen van een geldboete. ⁽⁹⁾

Een derde bestraffing die doorgaans op bordeexploitanten werd toegepast, was de zonet genoemde geldboete. De baljuwrekeningen voor Gent geven een beeld van de bestrafte bordeeluitbaters. Een onderzoek voor de zestiende eeuw toont aan dat voor de periode van 1500 tot 1556 92 boetes van bordeelhouders werden geïnd. De Gentse gegevens zijn echter weinig kwalitatief. We krijgen enkel de naam van de beboete persoon en de boete die moest worden betaald, terwijl straatnamen en namen van etablissementen achterwege bleven. ⁽¹⁰⁾

3. Procesdossiers als antwoord op subjectieve vraagstukken

Wanneer een historicus een studie naar enig aspect van de Vlaamse volkscultuur wil ondernemen, dan is het aangewezen de processtukken van zijn onderzoeksperiode te bestuderen. En dit brengt ons bij de belangrijkste bron voor ons onderzoek. Elke bevolkingslaag kwam immers in contact met de Gentse schepenbank, zij het door het aanbrengen van een klacht, het zelf aangeklaagd te worden of het getuigen in een zaak. Op deze manier kunnen subjectieve vragen (zoals het 'hoe' en het 'waarom') worden opgelost. Wanneer we in de grote processtukkenberg gaan graven, stuiten we op persoonlijke levensverhalen en het zijn deze casussen die een tip van de sluier oplichten waar de handboeken een antwoord schuldig blijven.

Een voorbeeld van een dergelijke subjectieve vraagstelling is deze met betrekking tot de individuele beweegredenen van de tijdgenoot om zich te prostitueren of anderen tot prostitutie aan te zetten. Een brief aan de schepenen, tussen de processtukken van 1783, bracht ons het ongelukkige verhaal van een vrouw die uit armoede haar eigen huis tot een bordeel maakte. Het jammerlijke levensverhaal was de baljuw ter ore gekomen. De 'verlaten' huisvrouw van Pieter de Waele leidde een zedeloos leven. ⁽¹¹⁾ Ze woonde in een huisje in de buurt van de Houtlei met haar zes kinderen: Caroline (20 jaar), Carel (21 jaar), Marie (13 jaar), Pieter (14 jaar), Emanuel (11 jaar) en Anna (8 jaar). In de brief stond geschreven dat ze haar oudste kinderen tot "debauchen" aanzette en dat er in het huis dagelijks jongemannen langskwamen. Bovendien hield ze er publiek bordeel. Door haar onverbeterlijke gedrag was de moeder tot armoede en ellende gekomen. Haar vier jongste kinderen kon ze zelfs geen kleren geven, waardoor ze niet op straat konden komen. Ze waren al negen maanden niet naar de kerk geweest. De moeder en de oudste dochter kwamen op "irreguliere wijze", namelijk door zich te prostitueren, aan de kost. In de buurt zorgde dit gezin voor heel wat beroering. Schepen Goethals was zelf de slechte huiselijke toestand en de lamentabele situatie van de kinderen gaan bekijken. We weten niet hoe het met de

9. NAESSENS, (M.). Art. Cit., p. 57.

10. NAESSENS, (M.). Art. Cit., p. 48.

11. We weten de naam van de vrouw niet. Er wordt naar haar verwezen als de 'huysvrouwe van Pieter de Waele'.

familie afliet, maar we weten wel zeker dat er in de brief om aandacht voor dit gezin werd gevraagd. (12)

4. Profiel van de bordeelhouder

De erfenis die de Gentse schepenbank heeft nagelaten, laat ons toe een profielschets te maken van de toenmalige organisatoren van de prostitutie. Zo blijkt dat bordeelmadammen een niet te onderschatten rol speelden in het prostitutiecircuit van de achttiende eeuw. De dossiers tonen aan dat enkele vrouwen alleen werkten, maar we ontdekten ook enkele echtparen die samen een bordeel uitbaatten. (13) Helaas vonden we geen verhoren van bordeelexploitanten, althans niet omwille van het beroep dat ze uitoefenden. Ze doken immers om andere redenen op in de bronnen: omdat ze een ander misdrijf hadden begaan, hun naam werd genoemd door prostituees, door klachten over nachtlawaai enzovoort. Voor onze onderzoeksperiode 1775-1795 vonden we echter geen enkel verhoor van een bordeelhouder of een koppelaarster omwille van de onzedelijke praktijken die ze uitvoerden. Dit is minstens erg opmerkelijk te noemen. De functie van sommige bordeelluitbaters werd nochtans heel specifiek omschreven in de procesdocumenten. Bijvoorbeeld de bordeelhouder Alleman(d) werd een "marchand des filles de plaisir" genoemd en weduwe Godefroy werd als een "*marchande de filles de joye*" omschreven. (14)

Van tijd tot tijd kwam een dergelijke persoon toch in aanraking met het gerecht. We speurden in dossiers die andere vergrijpen behandelden en vonden enkele aanwijzingen naar de prostitutiesector. Bijvoorbeeld tijdens het proces van Anna Catharine van Dijck zinspeelde de rechtbank op het verleden van deze vrouw. Ze was een 33-jarige spinster en gekend bij de rechtbank omdat ze drie tot vier jaar "*huys van debauche*" had gehouden. (15) In 1791 werd ze tot de orde geroepen omdat ze zich schuldig had gemaakt aan straatschenderij: ze had verschillende ruitjes van het huis van een schoenmaker kapot geslagen. De verhoorder wist dat ze in verschillende huizen had gewoond en dat ze daar "*verscheyde dochterkens*" van vijftien of zestien jaar tot ontucht had aangezet en hen had geprostitueerd. Anna Catherine antwoordde daarop dat de vrouwen en de meisjes naar haar woonst uit "*liberen wil*" waren gekomen en dat ze hen niet had moeten verleiden. (16)

We hebben ons beperkte materiaal in een aantal tabellen onderverdeeld. De eerste tabel toont de eenheid aan waarin de bordeelhouders opereerden. De tweede tabel toont de geslachtsverhoudingen bij de bordeelhouders.

Bij de koppels liggen de geslachtsverhoudingen uiteraard 50/50. Wanneer we de bovenstaande tabel in rekening nemen, concluderen we dat de meeste personen die betrokken waren in de organisatie van

12. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 289.

13. In totaal zijn de volgende namen van koppelaars(ers) en bordeelhoud(st)ers voor onze onderzoeksperiode te Gent aan het licht gekomen: weduwe Godefroy (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 259, nr. 264), Ovaere (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 259, nr. 265), Alleman (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 259, nr. 265), Madame Le Fevre (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265), Merli(e)r (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265, nr. 252), Verstraeten (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265), Anna Catharine Van Dijck (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 316), Anne Marie Pijpers (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 277), Françoise Stuperaert (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303B) en de '*peruquier*' Fernant (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265). Deze lijst behoort uiteraard veel langer te zijn.

14. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

15. Dit is bovendien de enige keer dat we een specifieke leeftijdsaanduiding van een bordeelexploitant konden achterhalen.

16. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 316.

Tabel 1: *Koppels en individuen beschuldigd van bordeelhouden in Gent (1775-1795)*

Eenheid	Aantal	Percentage
Koppels	4	57,15%
Individuen	6	42,85%
Totaal	10 personen	100%

De meeste eenheden die werden geteld, waren individuen. Uiteraard waren de meeste personen die een bordeel uitbaatten een koppel. Bijvoorbeeld Ovaere en Verstraeten waren echtparen. Weduwe Godefroy en Patras werkten dan weer alleen. Gezien het beperkte aantal van de gevonden bordeelhouders/koppelaars is het moeilijk een correcte conclusie te trekken. We kunnen wel met zekerheid zeggen dat zowel alleenstaande personen als koppels prostitutie organiseerden.

Tabel 2: *Geslachtsverhoudingen bij de bordeelhouders in Gent (1775-1795)*

Geslachtsverhoudingen bij bordeelhouders die alleen opereerden		
Geslacht	Aantal	Percentage
Mannen	2	33,33%
Vrouwen	4	66,67%
Totaal	6	100%

de prostitutie, vrouwen waren. Vooral de personen die alleen opereerden, waren dus vrouwen. (17)

Sommige bordeeluitbaatsters prostitueerden zichzelf in hun eigen bordeel. Dit was niet uitzonderlijk. We vonden een mooi voorbeeld van een vrouw die deze dubbele rol vervulde: Françoise Stuperaert. Zij was een "gedivorceerde" vrouw. In haar huis kwamen verdachte mannen en vrouwen samen. Bovendien baarde ze een onwettig kind. De autoriteiten vermoedden dat ze zich in haar woonst prostitueerde. (18)

5. Beschuldigingen en vervolgingen

Het waren zelden de overtredingen op zedelijk vlak die aanleiding gaven tot een verhoor. Uit het onderzoek van Schotte bleek dat de rustverstoring de hoofdreden was voor aanklachten tegen borde-

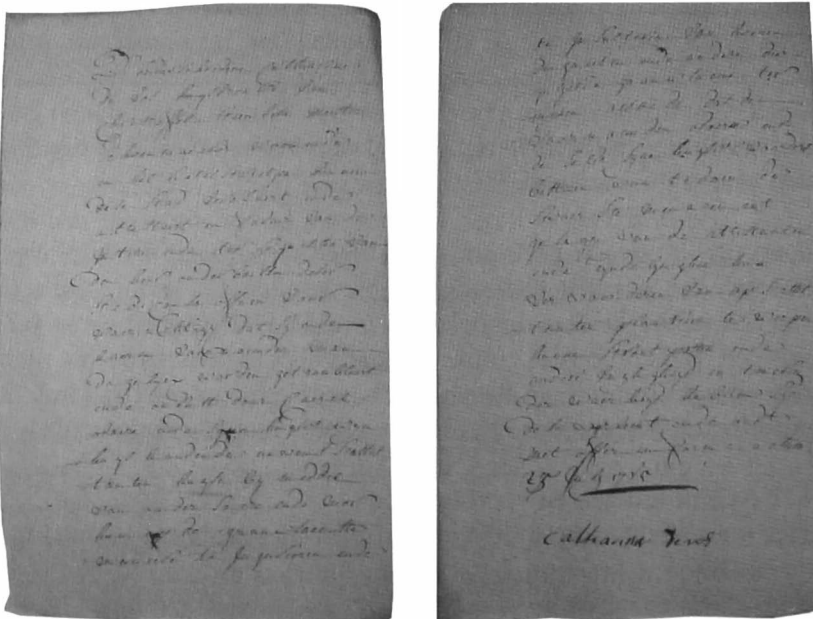
17. Er zijn echter enkele 'twijfelgevallen' bij de telling van de bordeelhouders die de resultaten van de beide bovenstaande tabellen kunnen nuanceren. Voor de volledigheid vermelden we de volgende twee casussen. Ten eerste is er de van Brugge naar Gent gevluchte bordeelhoudster Joanne Fontejne. Zij was gehuwd, maar hield hoogstwaarschijnlijk zonder haar echtgenoot bordeel in Brugge. We zetten haar niet in onze tabellen aangezien ze slechts ondergedoken zat in Gent en waarschijnlijk geen zaak uitbaatte. Ten tweede was er de herbergierster Madame La Croix die in 1785 op de Nederreep een wijnhuis uitbaatte. De aanklachten tegen deze vrouw waren gelijkaardig aan deze van andere bordeelhouders (meer bepaald rustverstoring). Vermoedelijk was zij een bordeeluitbaatster, maar aangezien we geen duidelijke aanwijzingen in de bronnen vonden, konden we haar niet in onze tabellen opnemen.

Indien beide bovengenoemde vrouwen tot de Gentse bordeelhoudsters worden gerekend, versterken ze de reeds vastgestelde uitkomsten. (SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 264 en nr. 298).

18. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303.

len. (19) Ook in de Gentse processtukken vallen ons de protesten van de buurtbewoners op. Zij gingen zich vaak bij het stadsbestuur beklagen over de overlast die bordelen in hun wijk veroorzaakten. De burens werden doorgaans opgeroepen als getuige. Men was bekommerd om het geweld dat plaatsvond in en rond de huizen van ontucht en om de verstoring van de nachtrust van de buurtbewoners. Ons onderzoek voor Gent bevestigt deze these. Zo werd er bijvoorbeeld tegen Madame Le Fevre in 1785 een klacht ingediend. De vrouw liet vreemde en suspecte vrouwen toe in haar huis. Haar huis bleef toegankelijk tot diep in de nacht en er deden zich onenigheden en gevechten voor. Hierdoor werd de rust in de buurt gehinderd en dit was dan ook de directe aanleiding voor de klacht. (20) De prostituees werden duidelijk niet als het grootste probleem ervaren.

Een ander treffend voorbeeld van een aanklacht die de zedelijke overtredingen achterwege liet, maar zich toespitste op de rustverstoring, was de klacht tegen het echtpaar Ovaere dat een wijnhuis uitbaatte in Gent rond 1785. Catharine Devos en haar echtgenoot, Christoffel Steenbeke, een schoenmakersmeester, die in het Ketelstraatje woonden, waren erg ontevreden over hun buurman Carel Ovaere en zijn echtgenote. Ze klaagden dat ze dagelijks werden “getroubleert” door het buurkoppel. Ze vertelden dat ze werden uitgescholden en bovendien uitte het echtpaar zware “menacen”. Als toemaatje gingen ze zo ver op het “*plankier te werpen hunne strontpotten ende andere vuyligheyd*”. (21) Er wordt geen woord gerept over prostitutie. Uit andere bronnen weten we echter dat het echtpaar Ovaere beruchte bordeelhouders waren. Reeds in 1778 getuigde de prostituee Isabelle Brigitte Schabel over het oneerlijke huishouden. (22)

Afb. 1: Klacht tegen de bordeelhouders Ovaere (23)

19. SCHOTTE, (B.). *Bestrijding van "quat gedragh" te Brugge in de 18e eeuw (1724-1774)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1981-1982, p. 169.

20. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 298.

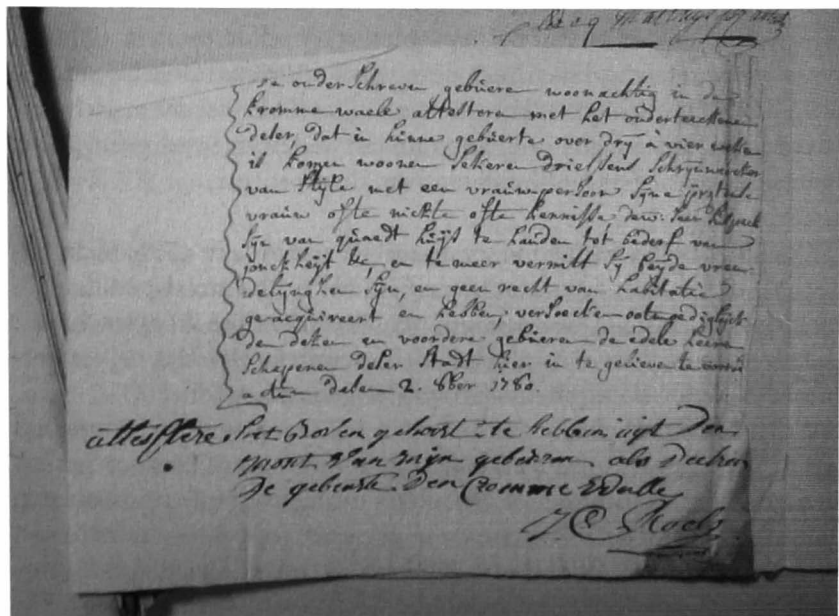
21. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 298.

22. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

23. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 298.

Ook Philippus Marchandt legde een verklaring af tegen een bordeel in zijn straat. Hij woonde in het “wulvestraetien” bij de Vrijdagmarkt. Hij vermoedde dat zijn burens, van wie hij de namen niet kende, een gemaskeerd wijnhuis of bordeel uitbaatten. Hij wist dat ze er wijn schonken omdat hij er een mand met flessen had zien binnenbrengen. Bovendien hoorde hij 's nachts de deur open- en dichtslaan, wat er op wees dat er verschillende bezoekers langskwamen. Er bevonden zich allerlei personen in het huis, zowel jonge als getrouwde lieden, zo vertelde hij. Daarenboven wist hij dat er een andere vrouw in het huis verbleef, die werd opgepakt na een gevecht dat plaatsvond in het wijnhuis. De vrouw bleek een prostituee te zijn. (24) Het feit dat drank pas op een later tijdstip in een bordeel werd binnengebracht, was niet zo vreemd. Ook B. Schotte stuitte op een dergelijk voorbeeld. Een bordeelhoudster in Brugge liet pas drank halen wanneer er zich klanten aanboden. Hij had nooit wijn of bier in huis zodat er bij eventuele razzia's zo weinig mogelijk argwaan werd gewekt. (25)

Een ander voorbeeld waarbij de buurtbewoners zich verzetten tegen de aanwezigheid van een bordeel in hun wijk, vonden we in documenten uit het jaar 1780. (26) De deken en de andere bewoners van de wijk “cromme walle” verzochten de schepenen actie te ondernemen tegen Anne Marie Pijpers en een man, Driessens genaamd, die bij haar woonde. Hun levensstijl werd schandaleus en ongebonden genoemd. Het stadsbestuur werd verzocht maatregelen te treffen en Pijpers en Driessens in de gevangenis op te sluiten of ze de stad uit te sturen. Ze benadrukten dat zowel de man als de vrouw vreemdelingen waren en dat ze “geen recht van habitatie” hadden. Er was een

Afb. 2: Klacht van de buurtbewoners tegen Anne Marie Pijpers en haar kompaan (27)

24. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 262.

25. SCHOTTE, (B.). Op. Cit., Band I, p. 183.

26. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 277.

27. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 277.

sterk vermoeden dat ze “*quaedt huijs*” hielden en dat dit een slecht voorbeeld was voor jonge mensen.

Alle voornoemde beschuldigingen, samen met een aantal nieuwe, kwamen ook terug in de getuigenis van een buurman over een bordeel in de “*Camerstraete*” in 1787, uitgebaat door Françoise Stuperaert. (28) Buurman Ludovicus Tuytens, 42 jaar en meester-schoenmaker, getuigde het volgende: Sinds een viertal maanden was in de wijk van de “*Camerstraete*” een “*gedivorceerde*” huisvrouw komen wonen. Al gauw begon ze met het houden van “*schandaleus ende gevaerlyck huijs*”. Zowel ’s nachts als overdag bevonden er zich allerhande suspecte mannen en vrouwen in haar woonst. Ze “*vloucken, sweeren, vechten en tieren*”, waardoor de rust ’s nachts werd verstoord. Bovendien zorgde de vrouw in kwestie voor brandgevaar. Ze was vaak dronken en ging slapen op een bank in de keuken terwijl ze een kaars naast zich liet branden. De buurman had het zelf al gezien wanneer hij door de luiken naar binnen had gekeken. Hij had toen enkele keren aan de bel getrokken om haar wakker te maken, maar dat lukte niet. Daarenboven stelde de vrouw, door het vloeken en het vechten, een slecht voorbeeld voor de jonkheid van de buurt. Mensen uit de nabijgelegen buurt van de “*Coninckstraete*”, waar personen van een hogere stand woonden, hadden ook al hun beklag gedaan. Ze hadden zowel ’s nachts als overdag last van het bordeel. De buurman had bovendien al gezien dat het “*office van den heere hoogbaillu de ronde heeft gedaen*”, maar de vrouw was doorgegaan met het veroorzaken van ophef. De buurman voegde er nog aan toe dat de vrouw ondertussen een onwettig kind had gebaard. Hij had horen zeggen dat het kind met verschillende personen in het huis in één bed sliep.

Een tweede verklaring van een andere buurman, Dominicus Ongena, 46 jaar en koopman van beroep, wees op dezelfde punten. (29) Zijn verklaring kwam overeen met deze van Ludovicus. Ook hij stoorde zich aan de gevechten en het vloeken. Hij meldde wel dat er zich personen van “*alle slag*h” ophielden, maar wederom werd geen gewag gemaakt van het storende element van de prostitutie.

Dikwijls zorgden soldaten voor oproer. Zo meldde in 1791 de dertigjarige Susane Patin, die een “*maison de vin*” uitbaatte, dat soldaten ’s nachts op haar deur kwamen kloppen en om meisjes vroegen. Susane beweerde nochtans dat er geen meisjes waren. Het laat echter vermoeden dat er clandestien werd bordeelgehouden. (30)

De prostituee Isabelle Adriansen gaf in 1777 toe dat er ruzie ontstond in het bordeel waar ze werkte. De hele buurt werd er door gealarmeerd. De ruzie duurde tot vier uur ’s morgens, tot de stadssoldaten aankwamen en de vijf betrokken personen oppakten, samen met Isabelle. Ze vertelde dat de ruzie bij een getrouwde man was begonnen omwille van een halve croon die (al dan niet) gestolen was. (31)

28. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303B.

29. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303B.

30. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 316.

31. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 262.

Sommige lichte vrouwen ontkenden dat er zich ruzies in de bordelen voordeden. Bijvoorbeeld Therese Deon vertelde aan de rechtbank dat er zich geen ruzies met klanten hadden voorgedaan tijdens haar verblijf in het bordeel van het echtpaar Verstraeten. ⁽³²⁾ Ook Marie de Bouck vertelde dat ze wel van ruzies had gehoord, maar dat zoiets nooit was voorgevallen gedurende haar verblijf in het bordeel van het echtpaar Merl(i)er. ⁽³³⁾ Marie Heggers werkte ook bij de Merl(i)ers op de “*Cellebroedersvest*”. Zij bevestigde dat er geen ruzies waren met klanten. Er waren volgens haar wel ruzies tussen de uitbaters zelf of disputen gericht tegen haar of tegen Marie de Bouck. ⁽³⁴⁾

Onze laatste casus toont aan dat dergelijke ruzies ernstige gevolgen konden hebben en dat de betrokken prostituee ervoor aansprakelijk kon worden gesteld. In 1780 was Joanne Loppens vermengd in een ruzie, maar we weten niet of die zich in een bordeel afspeelde. Het ging hoogstwaarschijnlijk wel om een verdacht huis. ⁽³⁵⁾ De rechtbank meende dat Joanne de oorzaak was van verschillende gevaarlijke gevechten tussen de personen met wie ze seksueel contact had. Ze ontkende. De stedelijke autoriteiten wisten echter dat ze op 23 april van dat jaar contact had gehad met de soldaten Bonvalet en de Meyer. De soldaten kwamen eerst naar haar toenmalige verblijfplaats (bij de verlaten huisvrouw Consales in de Cosijntjesstraat). Ze dronken er enkele glazen brandewijn. Tot daar gaf Joanne toe, hoewel ze zei niet met de mannen gepraat te hebben. De verhoorder vervolgde zijn betoog dat Joanne soldaat de Meyer had meegelokt naar een verdacht huis, met de bedoeling “*aldaer voorder vleeschelyck te converseren*”. De Meyer kreeg daar echter ruzie in de hal met drie of vier burgers. Hij trok zijn sabel en verwondde één van de burgers. De man overleed aan zijn verwondingen. Joanne beweerde hier niets van te weten. De rechtbank meende dat de schuld van de ruzie bij haar lag, maar ze ontkende en antwoordde dat ze zoiets wel had horen vertellen, maar dat ze niet wist wie dat had gedaan. Ze achtte zichzelf onschuldig. De autoriteiten verweten haar het incident en meenden dat ze minstens gedeeltelijk aansprakelijk was voor de doodslag. ⁽³⁶⁾

6. In de greep van de bordeelhouder: wervingsmethodes, contracten, afspraken en het lokken van klanten

Handelaars in de liefde hadden verschillende manieren uitgedacht om jonge vrouwen naar zich toe te lokken en vervolgens aan zich te binden. De belofte van een dienstbodebetrekking was een uitstekend lokaas. Talloze meisjes raakten op deze manier in de prostitutie. Uit de processtukken konden we afleiden dat doorgaans een soort van mondeling contract of afspraak werd opgesteld tussen de bordeelhoud(st)er en de prostituee. Dat contract was altijd nadelig voor de prostituee. Bordeeluitbaters zorgden ervoor dat de meisjes zich bij hen in de schulden staken door kleren, lijnwaad, kost en inwoon,

32. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

33. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

34. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

35. In de tekst werd het huis omschreven als ‘*een huys alwaer verscheyde menagen hun bevinden*’.

36. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 278.

maar bijvoorbeeld ook kraambekosten aan te rekenen. De meeste meisjes moesten dus eerst vrijgekocht worden of hun schuld aflossen voor ze uit het bordeel konden vertrekken. Bovendien moesten ze alles of het grootste deel van hun verdiensten afstaan. Geweld was ongetwijfeld een methode op de meisjes onder de duim te houden, hoewel we hiervoor weinig aanwijzingen vonden. De volgende voorbeelden illustreren de situatie voor Gent en tonen aan hoe de bordeelhoudsters de meisjes uitmolken en manipuleerden.

Isabelle Brigitte Schabel vertelde dat haar bordeelhoudster, mevrouw Ovaere, haar voortdurend aanspoorde. Ze had haar beloofd dat ze veel geld zou verdienen, maar dat gebeurde niet. Bovendien had de bordeelhoudster de maagdelijkheid van het meisje verkocht voor een croon, die de bordeeluitbaatster bovendien nog had afgenomen. Ze vertelde dat ze haar vrijwel alles afnam. ⁽³⁷⁾

Marie de Bouck was uit het bordeel van het echtpaar Merl(i)er vertrokken om te worden onderhouden door een heer. Na dit intermezzo trok ze naar Brugge. Haar voormalige werkgeefster wilde echter haar bezittingen niet naar Brugge opsturen en ze vroeg Marie terug te komen naar Gent. Eens ze terug in Gent was, kon mevrouw Merl(i)er Marie overhalen te blijven en opnieuw in het bordeel te werken. ⁽³⁸⁾

De volgende voorbeelden lichten toe op welke manier kleding en lakens de prostituees diep in de schulden staken. De rechtbank vroeg de 23-jarige Helene du Bois of ze van haar bordeelhoudster Madame Le Fevre dameskleding en propere lakens kreeg om als "*fille de joye*" te dienen. Ze ontkende, maar gaf wel toe dat ze enkele keren geld had geleend. Bovendien spoorde Le Fevre haar voortdurend aan meer wijn te verkopen. ⁽³⁹⁾ De prostituee Catharine Françoise Diericx gaf wel toe dat ze haar kleren had belast. ⁽⁴⁰⁾ De rechtbank vroeg ook aan Marie de Bouck of ze "*cleederen en lijnwaet*" had gekregen van haar bordeelhoudster om haar werk als meisje van plezier uit te voeren. Marie antwoordde dat ze van deze spullen zelf was voorzien. Ze had wel een zijden, zwarte voorschoot gekocht van haar bordeelmadam voor een som van maximum drie croonen. Ze had ook een "*coiffure*" voor elf schellingen en een paar gewezen katoenen kousen voor 28 stuivers gekocht. ⁽⁴¹⁾ Wanneer de rechtbank tijdens het verhoor van Therese Deon vroeg of ze lijnwaad en kleren had gekregen van haar bordeelhouders, antwoordde ze dat ze daarvan zelf was voorzien en dus niets had moeten lenen. ⁽⁴²⁾ De meeste meisjes die we onderzochten voor Gent gaven een dergelijk antwoord.

De meeste meisjes moesten geld afgeven voor tafelkosten. Theresia Langemuer bijvoorbeeld getuigde dat ze op acht dagen dat ze bij Patras verbleef, tot één croon moest betalen voor haar kost. ⁽⁴³⁾ Marie Heggens vertelde op haar beurt dat ze twee schellingen per dag aan tafelkosten betaalde aan haar bordeelhoudster. B. Schotte vermeldde

37. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

38. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

39. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

40. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 264.

41. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

42. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

43. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

enkele prijzen voor Brugge in de periode 1724-1774. Inwonende prostituees die voor een bordeelhouder werkten, betaalden twee schellingen per dag aan hun werkgever. Anderen moesten drie tot vier schellingen afstaan. Klanten betaalden één schelling. Ook Schotte concludeerde dat de prostituees een groot deel van hun verdiensten moesten afstaan aan hun bordeelhouder. (44)

De bordeelluitbaters pasten ook verschillende technieken toe om klanten te lokken. 'Stille huizen' of clandestiene bordelen maakten gebruik van mond tot mond reclame, maar vermoedelijk ook van tussenpersonen. Dit was zeker het geval voor Gent. We zien in de verhoren dat de rechtbank erop aandrong bij de beklagden om namen te geven van personen die in de bordelen werkten en van wie hen in contact had gebracht met bordeelhouders. Ook op straat werd reclame gemaakt. Dat kleding een belangrijke rol speelde, kunnen we afleiden aan het reeds besproken aspect van de kleding en het lijnwaad. De manier waarop klanten werden aangetrokken, hing uiteraard af van de standing van het bordeel/de prostituee in kwestie. We vonden een voorbeeld van een Gentse prostituee, de 24-jarige Catharine Françoise Diericx, die het weinig subtiel aanpakte en mannen trachtte mee te lokken door oneerbare en obscene gebaren en woorden te gebruiken. Ze probeerde hen te overtuigen om haar naar een bordeel te volgen om daar seksuele betrekkingen te hebben. (45)

7. Consumpties

Over het algemeen probeerden de lichte vrouwen meer geld van hun klanten los te krijgen dan de vergoeding voor de verrichte seksuele arbeid. De meeste bordelen verdienden niet louter geld aan het verhandelen van seksuele diensten, maar ook door het aanbieden van uitgebreide gelagen. Regelmatig werden de bordeelmeisjes aangespoord om veel te consumeren op de kosten van de klant en om de mannen zoveel mogelijk consumpties aan te smeren.

In 1778 bijvoorbeeld vertelde Isabelle Brigitte Schabel dat de vrouw des huizes haar ertoe aanzette mannen wijn te serveren, een glas voor zichzelf mee te nemen en met de mannen mee te drinken opdat er hen achteraf een groot gelag kon worden aangerekend. Ze bracht flessen vaak terug terwijl die nog niet leeg waren of er werd wijn weggegoten. (46) Ook Therese De Remond getuigde in 1778 dat de bordeelhoudster Alleman(d) haar ertoe verleide om zijn wijn tegen het grootste profijt te verkopen. (47) Helene du Bois vertelde op haar beurt in datzelfde jaar aan de rechtbank dat Madame Le Fevre haar wijn liet verkopen, maar dat de bordeelhoudster haar "*nà jamais forcé a ce metier*". Volgens de verhoorder was dit echter een reden tot disputeren en troebelen in en rond het oneerbare huis. (48)

Ook andere consumpties naast voedsel drank werden aangerekend: beddengeld, kamergeld, fooien en soms cadeautjes. (49) De klanten

44. SCHOTTE, (B.). Op. Cit., Band II, p. 241.

45. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 264.

46. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

47. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

48. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

49. VAN DE POL, (L.). *Het Amsterdams Hoerdom: Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1996, p. 324.

van Theresia Langemu(e)r bijvoorbeeld gaven aan haar moeder twee schellingen voor het gebruik van de kamer. ⁽⁵⁰⁾

Sommige prostituees woonden niet in het bordeel, maar huurden er een tafel. M. Mullie merkte dit gebruik al op voor Brugge. ⁽⁵¹⁾ We troffen voor Gent één prostituee aan die dit ook deed. De prostituee Isabelle Brigitte Schabel getuigde in 1778 dat ze in het bordeel waar ze werkte soms de schoenen poetste van “*de heeren die somwylen aldaer quamen slaepen by de fille die alsdan haere tafel aldaer koght genaemt Marie Joseph*”. ⁽⁵²⁾ We nemen aan dat zij niet de enige was die op deze manier werkte.

8. Diefstal en oplichting

De beurzen van de klanten werden dikwijls nog op een andere manier verlicht, namelijk door middel van diefstal. Dit gebeurde bijvoorbeeld wanneer de klant in slaap viel in bed, waarop zijn zakken werden leeggeschud. Het vond ook plaats op straat. Tippelaarsters werkten dikwijls samen met kompanen, kameraden of andere prostituees die op de uitkijk stonden en bescherming boden. Een beschonken of wellustige klant kon wel eens overmeesterd worden wanneer prostituees hun krachten verenigden. ⁽⁵³⁾

Wanneer een hoer in het bezit was van dure spullen, die ze niet zomaar zelf kon gekocht hebben, werden de autoriteiten achterdochtig en werd zeker naar de herkomst van het dure goed gevraagd. Zo vroeg de rechtbank bijvoorbeeld aan Marie Heggens hoe ze aan haar rode portefeuille met zilverbeslag was gekomen. De vrouw van de cipier die Marie kwam bezoeken had deze portefeuille opgemerkt. Marie vertelde dat ze het luxegoed had gekregen van één van de vier heren door wie ze was bezocht voor haar seksuele diensten. ⁽⁵⁴⁾

Op straat probeerden de vrouwen het geld soms vooraf te krijgen. Het risico was immers groter om na de diensten minder dan de afgesproken prijs of zelfs geen geld te krijgen dan in een bordeel waar de klant nog kon worden tegengehouden. ⁽⁵⁵⁾

9. Prijzen

Hoewel de rechtbank er vaak naar vroeg, vermeldden prostituees hun prijzen niet altijd of zijn ze niet accuraat. De oudste beschikbare informatie over de kostprijs van betaalde liefde gaat terug tot de vijftiende eeuw. De kostprijs van seksuele diensten besloeg 75 tot 150% van het daginkomen. De formule ‘één dienst = één dagloon’ is ook over te dragen op de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. C. Vandenbroeke leidde daaruit af dat het bezoeken van prostituees iets voor de beter gegoeden was en dat hierin pas verandering kwam op het einde van de negentiende eeuw, in verband met de industrialisatie en de verstedelijking. ⁽⁵⁶⁾

50. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

51. MULLIE, (M.). *Zedendelicten te Brugge in de late 17de en 18de eeuw*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1995, p. 96.

52. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

53. VAN DE POL, (L.), Op. Cit., pp. 322-323.

54. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

55. VAN DE POL, (L.). Op. Cit., p. 323.

56. VANDENBROEKE, (C.). *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden: Seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief*. Brussel, Elsevier, 1986, p. 201.

Toch moeten we goed voor ogen houden dat er prostituees van alle prijsklassen bestonden en dat dus ook de minder gefortuneerde man zijn vertier bij de dames van plezier zocht (zie verder onder de paragraaf 'Klanten'). De tippelaarsters en straatmadelieven die hun beroep letterlijk op straat uitoefenden of in een goedkoop huurkamerke, waren uiteraard veel goedkoper dan de meisjes en vrouwen in de dure bordelen voor de hogere klassen van de samenleving.

Aangezien een dienst doorgaans een dagloon kostte, kunnen we afleiden dat een prostituee meestal meer verdiende dan een gewone vrouw van haar klasse. Ter vergelijking geven we enkele lonen van werksters in de textielsector. Volgens een schatting verdiende een kantwerkster in 1779 ongeveer 4,5 tot 7 schellingen per dag. Een breister verdiende circa 3,5 tot 4,5 schellingen. ⁽⁵⁷⁾ Sheldon Watts gaf aan dat een prostituee, die geen geld moest afstaan aan een pooier of een koppelaarster, zoveel kon verdienen op een avond als ze zou verdienen wanneer ze een week hard werkte als dienstmeid in het huishouden van een fatsoenlijke burger. ⁽⁵⁸⁾

De prostituees die ongetwijfeld het meeste verdienden, waren de maîtresses, bijzitten of courtisanes. Ze waren immers een soort privéhoeren. Ze werden zowel vergoed met geld als met materiële goederen. Marie De Bouck bijvoorbeeld werkte eerst in het bordeel van het koppel Merl(i)er. Een heer die het bordeel bezocht, vroeg of ze wilde worden "geentreteneert". Marie stemde in en verhuisde naar een kamer die de man voor haar betaalde. Ze verdiende, zolang het sprookje duurde, twee croonen per week. ⁽⁵⁹⁾

De prijs hing daarenboven af van nog andere factoren dan het afdragen aan de bordeeluitbater:

Ten eerste werd ook rekening gehouden met de aard van de dienst. Ontmaagdingen en de diensten voor afwijkend seksueel gedrag brachten over het algemeen veel meer op dan gewone seksuele diensten. Isabelle Brigitte Schabel bijvoorbeeld ontving een croon voor haar ontmaagding. Voor gewone seksuele diensten ontving ze later ook wel nog eens een croon, maar soms ook slechts vier schellingen of twee schellingen. ⁽⁶⁰⁾

Ten tweede werd de prijs aangepast aan de klant. Een knecht betaalde doorgaans minder dan een heer. ⁽⁶¹⁾ Heren konden gemakkelijk een hogere prijs betalen. Het was voor een prostituee dan meestal een goede zaak wanneer ze zich kon laten onderhouden door een heer, al was het maar voor een tijdje. En aan het aanbod kon men moeilijk weerstaan.

Hoewel er altijd een bodemprijs, een minimumprijs, was, varieerden de prijzen van periode tot periode. Het tarief daalde tijdens econo-

57. VANHEMELRYCK, (F.). *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime*. Brussel, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1981, p. 141.

58. WATTS, (S.). *Epidemics and history: Disease, power and imperialism*. New Haven/Londen, Yale University Press, 1997, p. 139.

59. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

60. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

61. VAN DE POL, (L.). Op. Cit., p. 322.

misch slechte tijden en wanneer het aanbod van meisjes groter werd. (62) Bovendien is het evident hoe lager een prostituee op de sociale ladder stond, hoe minder ze kon vragen.

Soms kon een lichte vrouw nog op andere manieren wat geld bijverdienen in een bordeel, behalve door haar seksuele diensten aan te bieden. Isabelle Brigitte Schabel bijvoorbeeld sprokkelde wat geld bij elkaar door het opmaken van bedden en het poetsen van de schoenen van de heren die op bezoek kwamen. (63)

10. Verblijfplaats, mobiliteit en correspondentie

De mobiliteit binnen het prostitutiemilieu was niet altijd willekeurig: er waren netwerken en contacten tussen de verschillende steden in de Zuidelijke Nederlanden (en daarbuiten). Zo kon er bijvoorbeeld uitwisseling van meisjes zijn wanneer daar vraag naar was. Ook wanneer het te heet werd onder de voeten van een bordeelluitbater, kon worden gesteund op deze contacten. De volgende casus ondersteunt deze stelling.

Tussen de procesdocumenten vonden we een brief van de procureur van Brugge gericht aan de Gentse "*procureur d'office*", mijnheer Matthijs. In zijn brief verzocht hij de arrestatie van Joanne Fonteijne. We weten dat deze vrouw gehuwd was met Joannes (of Alexander) de Latte, een "*mattenaers knaep*". Dit echtpaar, of tenminste Joanne, hield bordeel in Brugge op de parochie van St.-Gillis, bij het klooster van de annunciaten. Joanne was gevlucht uit Brugge en zat ondergedoken in Gent, vermoedelijk in een huis van ontucht. De Brugse overheid verzocht het Gentse stadsbestuur om deze vrouw te arresteren wanneer ze haar signaleerden en vervolgens uit te leveren aan Brugge. Er werd nog een beschrijving van Joanne aan de brief toegevoegd: "*dit vrouwmensch is van tamelycke langhde ontrent 5 voeten, schrael ende wit van aensight, hoog bruijn hair ende wijnbrauwen, heldere swarte oogen, sijnde gemeenelyck wel gekleet met sitte jacke ende rock, sijde faillie*". De procureur voegde eraan toe dat Joanne was gekend "*in de wandeling*" als Wanne of Wantje Latte. Onderaan de brief is een postscriptum toegevoegd. Daarin staat dat Joanne vermoedelijk "*kennisse heeft ende ergens besteeft is door zekere regina...huysvrauwe van eenen perruquier woonende op het nieuwlant tot gendt*". Men had dus een vermoeden waar ze verbleef en wie haar contacten waren. (64)

Dit mechanisme werkte ook in de omgekeerde richting. Sommige Gentse bordeelhouders verhuisden naar andere steden. In de licentiatsverhandeling van M. Mullie troffen we een man aan die vroeger een bordeel had uitgbaat in Gent. De man heette Pierre Aerts en was 32 jaar op het moment van zijn proces in 1758. Hij zette zijn praktijk nu gewoon verder in Brugge. Hij liet zijn meisjes overkomen via correspondenten. Zo had hij bijvoorbeeld Johanna van Loo uit Gent gehaald. (65)

62. Het grotere aanbod was zelf ook dikwijls een gevolg van een neergaande economie.

63. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

64. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 264.

65. MULLIE, (M.). Op. Cit., p. 94.

B. Schotte stuitte op enkele uiterst interessante gegevens in verband met de verblijfplaats van de prostituees die in dienst van een bordeelhouder stonden. Sommige bordeelhouders lieten de prostituees inwonen in het bordeel of ze lieten hen verblijven in een 'neutraal' huis. In het laatste geval deed de bordeelhouder hen overkomen wanneer de klanten kwamen of wanneer ze om meisjes vroegen. ⁽⁶⁶⁾ Marie de Bouck was waarschijnlijk zo een meisje dat elders verbleef en op sommige tijdstippen in het bordeel werkte. Tijdens haar verhoor bekende ze dat de bordeelhoudster Merl(i)er haar een logeerplaats had bezorgd in een ander huis, namelijk bij een schoenmaker op Sint-Jacobs in de "Nieuwstraete". ⁽⁶⁷⁾

Een tweede opmerkelijk gegeven dat Schotte vermeldde, was het feit dat vele prostituees slechts enkele weken in een bordeel verbleven en daarna naar een volgende herberg werden doorgestuurd of naar een andere stad trokken. Wanneer we de mobiliteit van de Gentse prostituees onderzochten, kwamen wij ook tot de conclusie dat de gemiddelde Gentse prostituee erg mobiel was. We zien haar soms tussen verschillende bordelen reizen. Angelique de Paris bijvoorbeeld bezocht verschillende plaatsen: het huis van weduwe Godefroy, het bordeel van Ovaere, het huis van Alleman(d) en het cabaret 'le prince' van Jean Baptiste du Hon. ⁽⁶⁸⁾

Wat echter een nieuw licht op ons onderzoek wierp, was de vaststelling van Schotte dat prostituees door bordeelhouders via correspondentie werden uitgewisseld. ⁽⁶⁹⁾ Dit gebeurde soms zelfs onder dwang. Zelf vonden we geen gegevens in onze bronnen die deze stelling bevestigden, maar Schotte had wel gegevens ontdekt die wezen op de interactie en de uitwisseling via Brugse bordeelhouders die in contact stonden met andere steden, waaronder Gent. Ze brachten allen, hoofdzakelijk via schriftelijke onderhandelingen, prostituees over. Schotte noemde twee namen die in verband met Gent konden worden gebracht. Enerzijds was er de bordeelhoudster Jacoba De Clerq die zowel met Brusselaars als met Gentenaars contacten onderhield. Anderzijds was er de Bruggeling Louis Stevens die correspondeerde met de Gentenaar Guillielmus Scheldewaert, een schoenmaker, om meisjes uit te wisselen. Bij zijn arrestatie stond Stevens overigens op het punt drie prostituees te transporteren naar Gent. Zelf vonden we geen directe bewijzen in de loop van ons onderzoek over correspondentie of uitwisseling tussen bordeelhouders. Helaas overlapt de onderzoeksperiode van Schotte de onze niet.

11. Het interieur van het bordeel

Het is vrij moeilijk om een beeld te schetsen van het interieur van een Gents bordeel. Hiervoor moeten we ons op andere bronnen beroepen, zoals staten van goed. Toch stuitten we op een toevalsvondst tussen de onderzochte processtukken. De bordeelhoudster/prostituee

66. SCHOTTE, (B.). Op. Cit., p. 183.

67. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 265.

68. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 259.

69. SCHOTTE, (B.). Op. Cit., p. 190 en verder.

Françoise Stuperaert werd in 1787 aangeklaagd en verschillende personen uit haar wijk getuigden tegen haar. ⁽⁷⁰⁾ Één van deze personen was haar moeder, Marie Derde, en zij verklaarde een aantal goederen aan haar dochter gegeven te hebben die ze nu wilde terugvorderen. Françoise had ondertussen al een deel van de goederen verkocht. Aan de verklaring werd een lijst gevoegd met de “*effecten*” die de moeder terug wilde. Deze bron liet ons toe een blik te werpen op het interieur van een verdacht huis. De volgende voorwerpen waren er te vinden:

*“vier pluyme beddens
vier paer slaepplaeckens
seven wolle saergen
vier stroo sacken
vier lits de camps waer onder twee met gordynen
ses vrouwen hemdens
vier groote taine schotes
twaelf taine taillooren
dieversche jacquen ende rocken
eenen grooten ende dry mindere copere ketes”*

In het huis van Françoise kon men dus om een bed te gebruiken. Françoise woonde immers alleen met haar baby in het huis; ze had voor zichzelf slechts één bed nodig. Ze woonde echter in “*eene der treffelyckste gebuerten deser stad*” en de buurtbewoners tolereerden geen lawaaierig bordeel in hun omgeving.

12. De klanten

Als laatste onderdeel van deze uiteenzetting willen we nog in een paragraaf aandacht besteden aan de klant. Wie was de bordeelbezoeker en waar kunnen we gegevens over hem vinden? Allereerst opnieuw in de processtukken en vervolgens in de Gentse collocatie-dossiers. ⁽⁷¹⁾ Beide bronnen kwamen tot stand wanneer de familieleden van een bordeelbezoeker ontevreden waren over de negatieve gevolgen (zedeloos gedrag, ziekten, geldverspilling...) die een dergelijke levensstijl met zich meebracht. De bordeelbezoeker werd dan tot de orde geroepen en vaak opgesloten voor een bepaalde duur.

De idee achter de toelating voor bordeelbezoek aan (jonge)mannen hield in dat de prostitutie een doeltreffende uitlaatklep was voor mannen die (nog) niet konden of mochten huwen. Het frequenteren van bordelen en herbergen maakte al ten minste sinds de late middeleeuwen deel uit van de jongerencultuur. ⁽⁷²⁾ David Nicholas bijvoorbeeld stelde dat ervaringen met prostituees als een rite de passage werden beschouwd voor jongelingen uit de steden. ⁽⁷³⁾ In tegenstelling tot de jonge meisjes mochten jongemannen seks hebben vóór het huwelijk.

Opdat ze geen eerbare meisjes of vrouwen lastigvielen, werd het toegestaan dat jongelingen hun eerste ervaringen bij prostituees zochten.

Het bordeel was verboden terrein voor de gehuwde man, maar dit hield hem niet tegen. In de verhoren van de prostituees werd dan ook steevast gevraagd of de vrouw in kwestie gehuwde mannen als klanten had gehad. Een voorbeeld is de vrouwenkleermaker Joannes Baptist Crommelinck. Uit zijn dossier van 1784 blijkt dat hij zich schuldig had gemaakt aan huiselijk geweld, diefstal en dat hij het geld van zijn gezin aan sterke drank had verspild. Hij verkocht goederen uit zijn huis en zelfs de kleren van zijn kinderen. Bovendien besmette hij zijn echtgenote met de "*venus quaele*". De man zelf had de ziekte opgelopen in een bordeel. Joannes Baptist dreef het zo ver dat zijn echtgenote hem van tijd tot tijd moest gaan halen uit "suspecte huysen en jenever cotten". (74)

Ook de clerici hadden niets te zoeken in de bordelen. Zij hadden een belofte van kuisheid en onthouding afgelegd en moesten zich daar aan houden. In de vragenlijsten werd de verboden vleselijke conversatie met geestelijken in één adem genoemd met deze van de echtgenoten.

De soldaten vertegenwoordigden een groot deel van het klantenbestand van bordelen en prostituees. Vrouwen van lichte zeden wisten dat groepen mannen, die weg waren van huis, erg vatbaar waren voor wat vrouwelijke afleiding. P. Lenders stelde dat de soldaten die de bastions en de andere versterkingen bemanden, het saai kazerneleven afwisselden met in hun vrije tijd in de stad rond te dwalen. (75) Bepaalde prostituees 'specialiseerden' zich zelfs in het animeren van militairen en werden in de bronnen 'soldatenhoeren' genoemd. Gent bezat immers een omvangrijk garnizoen. In vreedstijd waren er meer dan 2000 soldaten gekazerneerd. Wanneer de orde ernstig werd verstoord, dan werd op hen een beroep gedaan. Ze versterkten het personeel van het rasphuis en de stedelijke politie. Dikwijls zorgden de soldaten echter zelf voor ongeregelde heden. We vonden hen terug in de processtukken als ordeverstoorders, vechtersbazen en verkrachters. Dat de oversten van de militairen soms ontevreden waren over het rondscharrelen van prostituees bij hun soldaten, blijkt uit de volgende casus. Sommige soldaten van een hogere rang kozen ervoor om prostituees zelf te straffen voor hun misstappen. Marie Joseph le Maitre bijvoorbeeld was, na een korte afwezigheid, in januari 1775 terug naar Gent gekomen. Ze "bouleerde" daarop drie weken lang met de soldaten van het garnizoen van de stad. Ze werd gevonden in de "*corps de garde*" en ze werd door een officier gearresteerd en naar de kazerne geleid. Daar werd ze om haar "debauchen" met de soldaten gekastijd. Achteraf werd ze vrijgelaten, maar het werd haar door de kolonel verboden om nog met soldaten op te trekken en in de

70. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 303.

71. Voor collocatiedossiers in het SAG, zie: Oud Archief, reeks 328.

72. DUPONT, (G.). *Maagden-verleidsters, hoeren en speculanten: Prostitutie in Brugge tijdens de Bourgondische periode (1385-1515)*. Brugge, Genootschap voor Geschiedenis, 1996, pp. 120-121.

73. NICHOLAS, (D.). *The later medieval city 1300-1500*. Londen, Longman, 1997, p. 275.

74. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 295A.

75. LENDERS, (P.). *Gent, een stad tussen traditie en verlichting (1750-1787): Een institutionele benadering*. Kortrijk-Heule, UGA, 1990, pp. 60-61.

“*corps de garde*” te verkeren, zo niet zou ze nog meer lijfstraffen moeten ondergaan. (76)

Bordelen en herbergen werden gewoonlijk ook bezocht door vreemdelingen en reizigers. Velen zochten niet alleen een slaappleaats en een stevig maal, maar wilden er graag vrouwelijk gezelschap bij. Daarnaast kwamen ook plattelanders uit de omgeving naar de grootstad om een bezoek te brengen aan een ontuchthuis.

Conclusie

We komen tot verrassende vaststellingen wanneer we het overgeleverde bronnenmateriaal voor bordeelhouders bestuderen. De Gentse archiefdocumenten geven blijk dat de buurtbewoners zich uitermate bewust waren van de aanwezigheid van een huis van ontucht in de wijk. Ze stoorden zich daarbij in de eerste plaats aan het lawaai en aan andere overlast die de louche kroegen veroorzaakten. Het aanbod van meisjes van plezier in deze huizen was niet het zwaarste onderdeel van de klachten. Ondanks klachten en acties van de lokale overheid, bleven de bordelen bestaan. Dit kon alleen maar indien de vraag naar “*quade huysen*” en “*lichte meysens*” in stand werd gehouden.

Het belang van deze bronnen bevindt zich niet alleen op het gebied van de studie (van de evolutie) van de criminaliteit. Bovenal is dit materiaal waardevol in de reconstructie van de ‘petite histoire’ en het herscheppen van het oude stadsleven in Gent. De ingewikkelde en problematische vraag ‘hoe leefde de mens op het einde van de achttiende eeuw?’ kan nooit helemaal opgelost worden, maar dankzij dergelijke bronnen krijgen we toch een kijk op het verleden.

76. SAG, Oud Archief, reeks 213, nr. 258.